

КАШТОЎНАСНЫ КАМПАНАЕНТ КАНЦЭПТУ ВОЛЯ/СВАБОДА Ў БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ ЛІНГВАКУЛЬТУРАХ

К.С. Півавар
г. Віцебск, eka15580575@yandex.ru

Мэта артыкула – вызначыць і параўнаць каштоўнасны кампанент канцэпту воля/свабода ў беларускай і рускай лінгвакультурах.

Ключавыя словы: канцэпт, воля/свабода, лінгвокультура, параўнальны аналіз, мастацкі тэкст.

Тэрмін “канцэпт”, які атрымаў распаўсюджанне ў мове сучаснай навукі, з’яўляецца адным з цэнтральных паняццяў логікі, філасофіі, кагнітыўнай лінгвістыкі і лінгвакультуралогіі. Разнастайнасць поглядаў на праблему прывяла да з’яўлення ў навуцы некалькіх дзясяткаў азначэнняў канцэпту: “аператыўная змястоўная адзінка памяці, ментальнага лексікона, канцэптуальнай сістэмы і мовы мозга... (А.С. Кубракова і інш.); і “шматмернае культурна значнае сацыяпсіхічнае ўтварэнне ў калектыўнай свядомасці, апрадмечанае ў той ці іншай форме” (У.І. Карасік); і “згустак культуры ў свядомасці чалавека” (Ю.С. Сцяпанаў). Мы разумеем канцэпт, услед за Ю.С. Сцяпанавым, В.М. Тэлія, Н.Д. Аруцюнавай, В.А. Маславай, як “паняцце, пагружанае ў культуру”, якое валодае эматыўнасцю, канатацыямі, аксіялагічнае і культурна-спецыфічнае па сваёй прыродзе ўтварэнне. Канцэпт – гэта лінгваментальнае ўтварэнне, вербалізаваны культурны сэнс, які мае імя/імёны ў мове і ўключае ў сябе значэнне, культурныя канатацыі, паняцце і вобраз, што ляжыць у аснове найменавання. Лічым, што менавіта гэтае азначэнне канцэпту найбольш поўна ўбірае яго сістэмаўтваральныя адзнакі, адпавядае сутнасці паняцця. У структуры канцэпту вызначаюцца вобразны, паняццевы і каштоўнасны кампаненты.

Матэрыялам даследавання з’яўляюцца працы беларускіх [1, 2] і рускіх даследчыкаў [3, 4, 5].

Свабода – адно з ключавых паняццяў філасофіі, таму ў кожнай філасофскай школы і асобных філосафаў існуе яе спецыфічнае разуменне. Разуменне свабоды трансфарміравалася з антычнай свабоды чалавека ў полісе (свабоды законнаароджаных) да ўсведамлення неабходнасці роўных правоў для ўсіх людзей у сучаснай палітычнай інтэрпрэтацыі негатыўнай свабоды. Спецыфіка разумення свабоды рускімі філосафамі ў тым, што апошняя звязваецца з найвышэйшымі рэлігійна-маральнымі каштоўнасцямі (М.А. Бярдзьеў, Л.М. Талстой, Ф.М. Дастаеўскі, К.С. Аксакаў, А.С. Хамякоў і інш.).

Заўважым, што ў рускім мовазнаўстве канцэпты *воля* і *свабода* разглядаюцца як самастойныя канцэпты, якія ўтвараюць сэнсавую пару. Н.М. Катаева адзначае: “Даследаванні канцэптуальнай пары воля і свабода дазваляюць сцвярджаць, што ў рускай моўнай свядомасці воля, будучы звязанай са свабодай, амаль заўсёды ёй супрацьпастаўляецца, у адрозненне ад свабоды яна з’яўляецца асобай адзінкай ментальнасці рускага чалавека” [3, с. 42]. На нашу думку, у беларускай моўнай свядомасці няма выразнага падзелу паміж дадзенымі лексічнымі адзінкамі. Лексемы *воля* і *свабода* сінанімічныя, што пацвярджаюць дадзеныя “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”: 1 ‘свядомае і мэтанакіраванае рэгуляванне чалавека сваёй дзейнасці’; 2 ‘жаданне, патрабаванне’; 3) ‘улада, права’; 4) ‘свабода, незалежнасць’; 5) гіст. ‘вызваленне ад прыгоннай залежнасці’; 6) ‘магчымасць дзейнічаць самастойна’; 7) ‘становішча, пры якім жыццё не абмежавана ўмовай зняволення’; 8) ‘прастор, прыволле, раздолле’ (процілеглае – няволя) [6, т. 1, с. 505]. Свабода – ‘незалежнасць, адсутнасць абмежаванняў, якія звязваюць грамадска-палітычнае

жыццё і дзейнасць якога-н. класа, усяго грамадства або яго членаў’ [6, т. 5, кн.1, с. 80]. На падставе аналізу мовы мастацкай літаратуры можна сцвярджаць, што лексема *воля* больш распаўсюджаная.

У самай вялікай групе кантэкстаў-вербалізатараў канцэпту *воля* ў беларускай мастацкай літаратуры сцвярджаецца, што свабода – найвышэйшая маральная каштоўнасць, а таму семантычная апазіцыя свабоды – няволя – уяўляецца бядой, цяжкім выпрабаваннем: *Мудрацы розных часоў лічылі, што ў кожнай дзяржаве прыстойнаму чалавеку даражэй за ўсё на свеце яго свабода. Няволя ж настолькі агідная, што ад яе трэба назбаўляцца ўсімі сродкамі. Таму людзі, якія паважваюць сябе, не павінны шкадаваць ні маёмасці, ні нават свайго жыцця, каб не трапіць пад жорсткую ўладу няволі. А тыя, хто зрабіўся паднявольным, але мае свабодалюбівы характар, таксама не павінны цярпець над сабой непрыяцеля. І не толькі нейкага чужаземца, да якога трапілі ў палон, але і свайго тутэйшага* (Леў Сапега. Прадмова да Статута 1588 г.); *Бог барані, калі нас перамогуць прышэльцы, / Лепш ужо смерць нам усім без пары, чым такая / Доля – жыццё пад’ярэмнае ў чорнай няволі* (М. Гусоўскі. Песня пра зубра); *Лепш змагацца вольным, браце, / Чым цярпець ды гнуцца!* (Я. Колас. Будзь цвёрды); *За свабоду жыццё б даў бы!* (Ф. Багушэвіч. Дудка беларуская) [2, с. 86]. Адсюль вынікае, што *воля* асацыюецца з паняццямі лепшай долі, лёсу: *Не чакай долю, здабудзь волю* (Прыказка)[7];

Пры падліку мастацкіх кантэкстаў, у якіх выразна прасочваецца ацэнка канцэпту *воля*, выяўлена, што 62,5% ад агульнай колькасці тэкставых урыўкаў маюць пазітыўную характарыстыку гэтага паняцця. Такім чынам, ацэначны кампанент уваходзіць у ядро канцэпту *воля/свабода* ў беларускай лінгвакультуры.

Воля ўспрымаецца як каштоўнасць і ў рускай лінгвакультуры, што выразна выявілася ў парэміялагічным фондзе рускай мовы: *Хоть хвойку жую, да на воле живу, Хоть на хвойке, да на своей вольке*; яе любяць, радуюцца ёй: *Своя волюшка раздолюшка, Своя воля: хочу смеюсь, хочу плачу*. Разам з тым усведамляецца, што *воля* не вечная: *Воля навольюется вволю* (да няволі), таму настолькі жаданыя і прыцягальныя заклікі пугачовых і разіных: *Жалую вас крестом (старым), бородой и вечной волей* (В. Шукшын. Пугачоў). Як адзначае Н.М. Катаева, “невывадкова тут з’яўляецца азначэнне “вечная”: *воля* абмежавана ў часе і прадстаўляе сабой толькі моманты, аднак мара пра вечную волю заўсёды жывая у душы рускага чалавека. Увогуле, *воля* мае ключавое для рускага светапогляду значэнне, такое ж, як і паняцце “мір” [3, с. 49]. У працах рускіх даследчыкаў (Н.М. Катаева, А.С. Салохіна, Р.І. Весялова) адзначаецца, што *воля* “па-руску” – гэта асобасная і геаграфічная неабмежаваная прастора: *В поле своя воля; жить по воле, умереть в поле*. У гэты ж час у беларускіх парэміях і мастацкіх тэкстах дамінуе паняццёвы кампанент ‘*воля* абмяжоўваецца законам’: *Дзеля гэтага і створаны законы – Тыя аброць і цуглі, якія будуць стрымліваць кожнага нахабніка ад усякага гвалту і свавольства і не даваць яму магчымасці здэкавацца над слабейшымі... Цыцэрон вучыў, што карыстацца свабодай можа той, хто стане нявольнікам закону. А для прыстойнага чалавека няма большай асалоды, як жыць у сваёй Айчыне ў поўнай бяспецы, ні з кім не біцца і не сварыцца* (Л. Сапега. Прадмова да Статута 1588 г.) [2, с. 81]. Трэба адзначыць, што значная ўстойлівасць прававых нормаў у пэўным сэнсе яшчэ больш узмацняла схільнасць беларусаў жыць па “законах продкаў”. Вядомая кансерватыўнасць беларускай ментальнасці знайшла адлюстраванне ў працытаванай вышэй частцы Статута Вялікага Княства Літоўскага. У мінулым беларусы ставіліся да законаў і прававых нормаў з павагай, былі законапаслухмянымі грамадзянамі. Іншаземныя падарожнікі па Беларусі адзначалі, што “сярод беларусаў былі адноснай рэдкасцю цяжкія злачынствы супраць асобы і грамадства” [8, с. 98].

Парэміі як згорнутыя правілы паводзінаў і норм грамадства выражаюць, з аднаго

боку, каштоўнасць волі для чалавека, з другога – указваюць на неабходнасць абмежавання асабістай свабоды кожнага чалавека для мірнага суіснавання ў грамадстве. Сярод рускіх парэмій даволі шмат адзінак, якія станоўча адносяцца да пакарлівасці і падпарадкавання: *Послушание паче поста и молитвы; Всякая власть от бога; Кому служу, того и волю творю* [5, с. 41]. Адзначым, у праведзеным даследаванні парэмій у абедзвюх мовах пацвердзілася думка, што ў роднай мове захоўваецца гістарычная памяць народа, так, у прыказках і прымаўках шырока адлюстраваны грамадскія адносіны падчас існавання прыгоннага права: *Неволя – боярский двор: ходя наешься, стоя выступишься; В земле черви, в лесу сучки, в суде крючки – некуда уйти; Барскую просьбу почитай за приказ* [5, с. 40]; *Бізун ды падаткі – панскія парадкі; Вось табе хамут і дуга, а я табе не слуга; І ў сваёй хаце не вольна* [8, с. 64-65]. Гэтыя гістарычныя акалічнасці яшчэ больш узмацнілі каштоўнасць свабоды ў калектыўнай свядомасці этнасаў.

Такім чынам, нягледзячы на рознае паняццевае напаяненне і вобразны кампанент (у рускай лінгвакультуры воля асацыюецца з асобай С. Разіна і Е. Пугачова, у беларускай – найперш з асобай К. Каліноўскага, каштоўнасны кампанент канцэпту *воля/свабода* вызначаецца як станоўчы і ўваходзіць у ядро разгледжанага лінгваментальнага ўтварэння ў абедзвюх лінгвакультурах. На гэта ўказвае семантычны аналіз парэмій і мастацкіх кантэкстаў, у якіх аб'ектыўна дадзенае паняцце.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Гаўрош, Н. В., Няmkовіч, Н. М. Канцэпт воля ў беларускіх мастацкіх тэкстах / Н.В. Гаўрош, Н.М. Няmkовіч // *Этнокультурный и социолінгвістычскі аспект тэорыі і практыкі преподавання языков.* - Мінск : БНТУ, 2015. - С. 463 - 472.
2. Півавар, К.С. Беларуская ментальнасць у моўнай прасторы мастацкага тэксту : манаграфія / К.С. Півавар. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2015. – 155 с.
3. Антологія канцэптов / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 1. Волгоград : Парадигма, 2005. – 352 с.
4. Антологія канцэптов / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 3. Волгоград : Парадигма, 2006. – 381 с.
5. Солохина А. С. Отношение к свободе в русской паремииологии // *Проблемы современной лингвистики.* Сб. науч. тр. / под ред. Н.А. Красавского. Волгоград: Колледж, 2003. С. 37-42.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977– 1984. – 5 т.
7. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. В. Янкоўскі; прадр. Д.Я. Бугаёва. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – 494 с.
8. Беларусазнаўства : навучальны дапаможнік / пад рэд. П. Брыгадзіна. – Мінск : Завігар, 1998. – 288 с.

ПРИГРАНИЧЬЕ В КОНТЕКСТЕ ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И РЕГИОНАЛИЗАЦИИ

Э.И. Рудковский

г. Витебск, ВГУ имени П.М. Машерова, edw.ru@yandex.ru

Цель статьи – анализ соотношения глобализации и регионализации, их влияние на интеграционные процессы в приграничье. Внимание уделено принципам приграничного сотрудничества в социогуманитарной сфере.

Ключевые слова: глобализация, глокализация, регионализация, региональная идентичность, приграничное сотрудничество, идеология.